

Людмила КОТКОВА,

*доцент кафедри філологічних дисциплін та
методики їх викладання
Чернігівського обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти
імені К. Д. Ушинського,
кандидат філологічних наук*

КАТЕГОРІЯ КЛИЧНОГО ВІДМІНКА В СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ПІДГОТУВАННЯ ДО НМТ

Категорія кличного відмінка (вокатива) є унікальною рисою української морфологічної системи, що вирізняє її серед інших слов'янських мов і свідчить про глибоку самобутність нашого мовлення. У контексті сучасних освітніх викликів, зокрема підготування учнів до Національного мультипредметного тесту (НМТ), правильне вживання кличного відмінка перестає бути лише питанням грамотності, а стає маркером національної ідентичності та культури мовного етикету.

Мета статті – систематизувати складні випадки словозміни іменників у кличному відмінку за всіма чотирма відмінами та продемонструвати функціонування вокатива на прикладі художніх текстів класичної літератури.

Фундаментальною основою для засвоєння норм словозміни є чинний «Український правопис» редакції 2019 року, який чітко регламентує вживання закінчень кличного відмінка залежно від морфологічного типу іменника. Робота з правописними нормами вимагає від учнів не лише механічного запам'ятовування, а й глибокого розуміння поділу іменників на відміни та групи, що є критично важливим під час виконання тестових завдань НМТ. Особливу складність традиційно становлять іменники другої відміни, де вибір між закінченнями **-у**, **-ю** та **-е** залежить від суфіксального складу слова, характеру кінцевого приголосного основи та навіть семантичного навантаження. Окрім того, сучасна редакція правопису акцентує на варіантності певних форм, що потребує від філолога особливої пильності при поясненні тем, пов'язаних із офіційно-діловим етикетом та звертаннями. Систематизація цих правил у формі таблиці дозволяє

візуалізувати складну ієрархію закінчень, перетворюючи розрізнені параграфи правопису на цілісну та логічну систему. Такий підхід забезпечує формування стійкої мовної компетенції, коли учень бачить не просто окреме слово, а морфологічну модель, за якою воно змінюється. Використання структурованих даних допомагає уникнути інтерференції з іншими мовами та акцентує на автентичності українського вокатива. Саме тому пропонована нижче таблиця є ретельно вибудованим алгоритмом, що базується на академічних нормах і водночас адаптований до потреб сучасної лінгводидактики. Вона слугує надійним орієнтиром у мовному просторі, де кожне закінчення виконує свою особливу комунікативну функцію.

Кличний відмінок іменників (I–IV відміни)

Відміна	Правила та закінчення	Приклади та примітки
I ВІДМІНА		
однина	<p>-о: тверда група</p> <p>-е: м'яка та мішана групи</p> <p>-є: м'яка група (після голосного, ь, апострофа)</p> <p>-ю: деякі пестливі м'якої групи</p>	<p>-о: Гáнно Миха́йлівно, дóнько, дóчко, дру́жінно, кні́жко, перемо́го, се́стро;</p> <p>-е / -є: во́ле, відмі́нице, грíвне, ду́ше, зе́мле, Ка́тре, кру́че, магара́дже, ра́дже; а також Ї́лле; дуе́ньє, Ма́ріє, мрі́є, Соломі́є;</p> <p>-ю: бабу́сю, Га́лю, до́ню, Катру́сю, Ле́сю, Мару́сю, мату́сю, тіту́сю.</p> <p>Примітка 1. Ім'я та по батькові – обидва слова в кличному: Ма́ріє Васи́лівно, Окса́но Іва́нівно.</p> <p>Примітка 2. Загальна назва + прізвище (жінки) – обидва в кличному: до́броді́йко Васи́водо, па́ні Га́ркуше, пое́тко Заба́што.</p>
множина	як називний відмінок	бабу́ї, до́чки, жі́нкі, відмі́ниці, грíвні, дуе́ньї.

II ВІДМІНА

<p>однина</p>	<p>-у: тверда група (суфікси <i>-ик, -ок, -к-(о)</i>), іншомовні на <i>г, к, х</i>, мішана (крім <i>ж</i>), а також діду, сїну, тату</p> <p>-ю: м'яка група</p> <p>-е: безсуфіксні твердої групи, м'яка на <i>-ець</i>, мішана (власні на <i>ж, ч, ш, дж</i>; загальні на <i>р, ж</i>)</p> <p>-е: прізвища прикметникового походження на <i>-ів (-їв), -ов, -ев (-єв), -ин, -ін (-їн)</i></p> <p>-е: географічні назви</p>	<p>-у: Пётрику, робітнику́ (і робітні́че), сїнку, ба́тьку, Іва́нку; погони́чу, слуха́чу, товари́шу; Лю́двігу, Дже́ку, Жа́ку, Фрі́дріху; ді́ду, сї́ну, та́ту;</p> <p>-ю: Віта́лію, вчи́телю, Грі́цю, кра́ю, ліка́рю, мі́сяцю, розма́ю, ясе́ню;</p> <p>-е: Богда́не, Бо́же, го́лубе, дро́же, коза́че, мо́сте, о́рле, па́не, Оле́же (й Оле́гу), Пётре, по́сле, со́коле, Степа́не, чума́че; же́нче, кра́вче, мо́лодче, хло́пче, ше́вче (переважно: бі́йцю, украї́нцю, умі́льцю); До́вбуше; гу́сляре, ма́ляре, тесля́ре, шко́ляре; сто́роже (варіанти: повста́нцю – повста́нче, умі́льцю – умі́льче);</p> <p>-е: Короле́ве, Рома́нове, Щого́леве, Глі́бове, Гуля́єве, Чугу́єве, Рома́нішине, Степа́нішине. (варіанти: Коро́лів, Рома́нів, Щого́лів, Глі́бов, Гуля́єв, Чугу́їв, Рома́нішин, Степа́нішин);</p> <p>-е: Льво́ве, Кі́єве, Лебе́діне.</p>
<p>сполучення слів</p>		<p>Примітка 1. Дві загальні назви – обидві в кличному: добродію бригадіре, пане лейтенанте.</p> <p>Примітка 2. Загальна назва + ім'я – обидва в кличному: брате Пётре, друже Гріцю, коле́го Степа́не, ліка́рю І́горю, па́не Віта́лію, побрати́ме Іва́не.</p> <p>Примітка 3. Загальна назва + прізвище – назва в кличному, прізвище в кличному АБО як називний: друже Макси́менку (або друже Макси́менко); коле́го Євге́не Они́щук (або коле́го Євге́не Они́щук), па́не Кова́лю (або па́не Кова́ль).</p>

		<p>Примітка 4. Ім'я та по батькові – обидва в кличному: Володіміре Хомичу, Пётре Кузьмичу, Ярославе Андійовичу.</p> <p>Примітка 5. Гер, сер, сір – як називний.</p> <p>Примітка 6. Господь – Гóсподи; Христóс – Хрісте, Христé, рідко Христóсе.</p>
множина	як називний відмінок	браті́, працівникі́; діячі, товариші́; óбрїї, учителі́, лікарі́; моря́, поля́, сéла. Урочисто: братóве, панóве, сватóве.
III ВІДМІНА		
однина	-е: переважно в поезії	любóве, нóче, радóсте, смéрте, Ўмане.
IV ВІДМІНА		
однина	-е: деякі іменники	імене, плéмене.

Опанування теоретичних знань є лише першим етапом підготування, який потребує апробації на практичному матеріалі, максимально наближеному до реальних умов іспиту. Для того щоб трансформувати здобуті знання в стійку автоматичну навичку, пропонуємо серію тренувальних тестів, укладених за специфікацією НМТ. Такий формат дозволяє учневі сконцентруватися на розрізненні закінчень у межах однієї або різних відмін, що є критично важливим для успішного виконання екзаменаційних завдань у стислі часові межі.

Тести на тему «Кличний відмінок іменників»

1. Усі слова стоять у правильній формі кличного відмінка в рядку:

- А Ганно Михайлівно, Петрику
- Б Маріє Василівна, доню
- В добродійка Вариводо, Петре
- Г Оксано Іванівно, козаку
- Д пані Гаркуше, Андріє

Відповідь: А) Ганно Михайлівно, Петрику.

У рядку Б – треба *Василівно*, В – *добродійко*, Г – *козаче*, Д – *Андрію*.

2. Закінчення *-е* в обох словах кличного відмінка мають іменники в рядку:

- А душа, земля
- Б Галя, воля
- В край, міст

Г ніч, бабуся
Д друг, Петрик

Відповідь: А) душе, земле.

У рядку Б – *Ганю, воле*, В – *краю, мосте*, Г – *ноче, бабуєю*, Д – *друже, Петрику*.

3. Помилку у творенні кличного відмінка допущено в рядку:

А добродію бригадире
Б лікарю Ігорє
В Марусю, доню
Г Господи, Боже
Д Львовє, Києвє

Відповідь: Б) лікарю Ігорє. Треба лікарю Ігорю.

4. Закінчення -ю в обох словах мають іменники в рядку:

А учитель, місяць
Б Петро, хлопець
В Катруся, Катря
Г син, Настя
Д Ілля, Галя

Відповідь: А) учителю, місяцю.

У рядку Б – *Петре, хлопче*, В – *Катрусю, Катре*, Г – *сину, Настє*, Д – *Ілле, Галю*.

5. Правильно утворено форми кличного відмінка в рядку:

А Маріє, Соломія
Б поетко Забашто, Гуляєвє
В козаку, Петре
Г бабуся, Ганна
Д доню, Петрик.

Відповідь: Б) поетко Забашто, Гуляєвє.

У рядку А – треба *Соломіє*, В – *козачє*, Г – *Ганно*, Д – *Петрику*.

6. Усі три слова мають закінчення -є в рядку:

А любов, ніч, доня
Б Ганна, дочка, сестра
В воля, Марія, мрія
Г Богдан, друг, орел
Д ім'я, плем'я, Гриць

Відповідь: Г) Богданє, дружє, орлє.

У рядку А – *любєвє, нєчє, доню*, Б – *Ганно, дочкє, сєстрє*, В – *волє, Маріє, мріє*, Д – *іменє, племєнє, Грицьє*.

7. Правильну форму кличного відмінка для всіх слів подано в рядку:

А Оксано Іванівно, пане Віталію, бабусю

Б Маріє Василівна, брате Петре, доню

В добродію бригадире, Петрику, Ганна

Г пане Коваль, Петро, Олегу

Д Олю, Катрусю, Леся

Відповідь: А) Оксано Іванівно, пане Віталію, бабусю.

У рядку Б – треба Василівно, В – Ганно, Г – Петре, Д – Лесяю.

8. Усі слова належать до II відміни та стоять у кличній формі в рядку:

А учителю, лікарю, місяцю

Б Марино, дочко, Галю

В Господи, Христе, Петро

Г Фрідріху, радосте, батьку

Д пане, племене, козаче

Відповідь: А) учителю, лікарю, місяцю.

У рядку Б – *Марино* (I відміна), *дочко* (I відміна), *Галю* (I відміна), В – *Петро* (треба *Петре*), Г – *радосте* (III відміна), Д – *племене* (IV відміна).

9. Закінчення -о мають усі іменники в рядку:

А бабуся, матуся, Яків Кузьмич

Б дочка, дружина, воля

В Ганна, Катруся, доня

Г Наталя, мрія, Соломія

Д книжка, перемога, сестра

Відповідь: А) книжко, перемого, сестро.

У рядку Б – *бабусю, матусю, Якове Кузьмичу*, Б – *дочко, дружино, воле*, В – *Ганно, Катрусю, доню*, Г – *Наталю, мріє, Соломіє*.

10. Помилку допущено в рядку:

А колего Євгене Онищук

Б Володимире Хомичу

В пане лейтенант

Г любове, радосте

Д колего Євгене Онищуку

Відповідь: В) пане лейтенант. Треба пане лейтенанте.

Проте підготовка до НМТ не повинна обмежуватися лише розв'язанням типових тестів, адже мова – це не тільки сукупність правил, а передусім жива стихія художнього образу. Для того щоб відчутти справжню емоційну глибину та експресивну роль вокатива, пропонуємо звернутися до першоджерела нашої літературної мови – поезії Тараса Шевченка. Вибір для джерельної бази видання «Кобзаря» 1921 року (за редакцією д-ра Василя Сімовича, перевиданого 1960 року у Вінніпезі) не є випадковим: він зумовлений прагненням залучити до аналізу максимально автентичні тексти, вільні від пізніших ідеологічних коректур. Опрацювання наведеної нижче вибірки речень дозволить учням побачити, як теоретичні норми, щойно перевірені тестами, оживають у класичному слові, набуваючи особливого національного звучання. Тексти поезій у цьому виданні зберігають первісну морфологічну структуру та багатство вокативних форм, які побутували в живому мовленні Тараса Шевченка. Орієнтація на видання початку ХХ століття дозволяє простежити історичну тяглість кличного відмінка та переконатися, що сучасні норми «Українського правопису» є логічним продовженням класичної традиції. Такий вибір джерела підкреслює наукову сумлінність дослідження та дає змогу учням відчутти живу енергію Шевченкового слова, не викривлену уніфікованими стандартами пізніших епох.

1. Вітре буйний, вітре буйний! Ти з морем говориш: збуди його, заграй ти з ним, спитай синє море: воно знає, де мій милий, бо його носило; воно скаже, синє море, де його поділо (с. 36).
2. Праведная *душе!* Прийми мою мову, немудру та щиру, – прийми, привітай! Не кинь сиротою, як кинув діброви, прилини до мене хоч на одно слово та про Україну мені заспівай! (С. 39)
3. *Катерино, серце моє!* Лишенько з тобою! (С. 41)
4. *Доню моя!* Що ти наробила? (С. 42)
5. Та бух йому в ноги: – «Прости мені, мій *батечку*, що я наробила! Прости мені, мій *голубе*, мій *соколе* милий!» (С. 42)
6. *Україно, Україно!* *Ненько* моя, *ненько!* Як згадаю тебе, *краю*, зав'яне серденько! (С. 52)
7. Добре, *доню!* Спочинь трошки! Чини ж мою волю! (С. 58)
8. Взяла зілля, поклонилась: «Спасибі, *бабусю!*» (С. 59)
9. Плавай, плавай, *лебедонько*, по синьому морю! (С. 59)
10. Ну, не плач же, глянь на мене: завтра не побачиш: завтра буду я далеко, далеко, *Оксано!* (С. 84)
11. Добре, *хлопче!* Ось на ж тобі, *друзе*, сей дукачик, та не згуби! (С. 104)

12. Грай, співай, *кобзарю!* Не про дідів, бо незгірше й ми ляхів караєм; не про лихо, бо ми його не знали й не знаєм, – веселої утни, *старче*, щоб земля ломилась, про вдовицю-молодицю, як вона журилась (с. 106).

13. *Брати* мої милі, я не своє розказував, а те, що приснилось (С. 157).

14. Слава тобі, *любомудре*, *Чеху-Слов'янине*, що не дав ти потонути в німецькій пучині (С. 165).

15. Прийми, *отче!* А я нишком Богу помолюся... (С. 165)

16. Не смійтеся, чужі *люде!* Церква-домовина розвалиться, а з-під неї встане Україна і розвіє тьму неволі, світ правди засвітить, і помоляться на волі невольничі діти! (С. 204)

17. Слава Тобі, *Спасителю!* Насилу діждала! (С. 212)

18. *Марку!* Подивися, подивися ти на мене! Бач, як я змарніла? (С. 212)

19. І тебе загнали, мій *друзе* єдиний, мій *Якове* любий! Не за Україну, а за її ката довелось пролити кров добру, – не чорну; довелось запить з московської чаші московську отруту (С. 217).

20. *Думи* мої, *думи* мої! Ви мої єдині! Не кидайте хоч ви мене при лихій годині! Прилітайте, сизокрилі мої *голуб'ята*, із-за Дніпра широкого у степ погуляти з Кіргізами убогими! (С. 258)

Поданий корпус цитат є репрезентативною базою для вивчення кличного відмінка. Кожне з цих речень містить певний граматичний «код», розшифрування якого допомагає учням зрозуміти логіку функціонування мовної системи. Категорія кличного відмінка в українській мові є не лише складним морфологічним вузлом, а й потужним лінгвокультурологічним маркером. Вибірка вокативних форм на базі видання «Кобзаря» 1921 року за редакцією В. Сімовича дозволила нам переконатися у винятковій стабільності та автентичності української граматичної традиції. Більшість шевченківських звертань, попри їхню столітню дистанцію, повністю корелюють із нормами сучасного «Українського правопису», що підтверджує тяглість та органічність розвитку нашої мови поза межами штучних ідеологічних нашарувань минулих епох. А вивчення кличного відмінка стає дієвим інструментом формування мовної особистості, яка не лише володіє нормативною базою, а й відчуває історичну глибину та неперервність рідного слова.

Список використаної літератури:

1. Український правопис. Київ: Наукова думка, 2019. 392 с.
2. Шевченко Т. Кобзар. Вінніпег. 1960. 463 с.